

Barbara Roszkowska-Mądra

Uniwersytet w Białymstoku

INSTRUMENT ONW – DYLEMATY WYZNACZANIA JEGO GRANIC

DILLEMAS OF LESS-FAVOURED AREAS DELIMITATION

Słowa kluczowe: obszary ONW, kryteria wydzielania instrumentu ONW

Key words: less-favoured areas (LFAs), criteria of LFA's delimitation

Synopsis. Przedstawiono stosowane dotychczas podejście do wydzielania obszarów ONW w Unii Europejskiej oraz zaproponowano nowy sposób wydzielania tych obszarów, umożliwiający efektywne wdrażanie unijnej polityki wspierania ONW i realizacji na nich idei zrównoważonego rozwoju.

Wstęp

Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) obejmują tereny wiejskie o względnie (w stosunku do całego kraju lub makroregionu) niskim potencjale produkcji rolniczej oraz o ograniczonych możliwościach podejmowania i rozwijania gospodarczej działalności pozarolniczej. Na tych obszarach pojawiają się często zjawiska nieprawidłowej praktyki rolniczej, częściowego lub całkowitego odchodzenia ludności wiejskiej od rolniczego wykorzystania ziemi oraz nadmiernego wyludnienia, które są niepożądane lub nawet niebezpieczne ze względów społeczno-ekonomicznych i ekologicznych, zarówno obecnie, jak i w przyszłości.

W krajach Wspólnoty Europejskiej obszary te objęto wsparciem finansowym już od połowy lat siedemdziesiątych minionego wieku. Wraz z wejściem Polski do struktur Unii Europejskiej, od roku 2004, unijne dopłaty kompensacyjne do ONW, rekompensujące zmniejszoną rentę gruntową na ONW, są stosowane także w Polsce.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie dotychczas stosowanego podejścia do wydzielania „innych” ONW w krajach członkowskich Unii Europejskiej i propozycji zmiany zasad ich określania, a także zaproponowanie nowego sposobu wydzielania nizinnych ONW. Podejście to umożliwiłoby nie tylko efektywne wdrażanie unijnej polityki wspierania ONW, ale również kierowanie na te obszary szerokiego spektrum instrumentów interwencjonizmu państwowego i samorządowego, sprzyjając w ten sposób realizacji na tych terenach idei zrównoważonego rozwoju.

Określanie obszarów ONW w Unii Europejskiej

Pierwsze dopłaty z tytułu gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach do prowadzenia produkcji rolniczej ONW (ang. *LFA Less-Favoured Area*) wprowadzono w krajach Wspólnoty Europejskiej w 1975 roku na podstawie Dyrektywy Rady EWG 268/75 (art. 3. ust. 3-5). Następnie wsparcie z tytułu gospodarowania na ONW było regulowane Rozporządzeniem Rady (WE) 950/97 (art. 23-25), później Rozporządzeniem Rady (WE) 1257/1999 (art. 13-21), a współcześnie podstawą prawną jest Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 art. 37 [Dax 2005].

Obszary ONW zajmują obecnie 56,5% użytków rolnych w Unii Europejskiej. Wobec dużej zmienności uwarunkowań przyrodniczo-produkcyjnych w poszczególnych krajach członkowskich Wspólnoty Europejskiej, w każdym kraju wyznaczono pewne kategorie tych obszarów. Zasięg ich, w okresie trzydziestu lat, ulegał zmianom – najczęściej zwiększeniu, ze względu na: zmiany w uprawieniach kwalifikujących te tereny do wsparcia i zakresy wymogów, jakie powinny spełniać gospodarstwa rolne ubiegające się o wsparcie z tytułu gospodarowania na ONW. Te zmiany były uwzględniane w kolejnych aktach prawnych Wspólnoty Europejskiej, na podstawie których definiowano obszary ONW w poszczególnych państwach członkowskich.

Na terenie Wspólnoty w 1975 r. 32,9% powierzchni UR zakwalifikowano do ONW, zaś w 2005 r. około 56,5% [Dax 2005]. Do wzrostu powierzchni, objętej wsparciem, bezpośrednio przyczyniło się

sukcesywne poszerzanie terytorium Wspólnoty, wprowadzenie programu Natura 2000 oraz zmiana systemu naliczania dopłat z tytułu ONW, zawartych w Rozporządzeniu Rady 1257/1999 [Klepcka 2004].

Celem wdrażanego obecnie w krajach członkowskich UE w ramach PROW 2007-2013 działania ONW jest: zapewnienie ciągłości rolniczego użytkowania ziemi i utrzymanie żywotności obszarów wiejskich, zachowanie walorów krajobrazowych obszarów wiejskich, utrzymanie zrównoważonego sposobu gospodarowania uwzględniającego aspekty środowiskowe.

Do wydziałania obszarów ONW poszczególne kraje członkowskie stosują różne wskaźniki, za pomocą których wyrażają ogólnie ustanowione kryteria charakteryzujące poszczególne kategorie obszarów ONW¹. Państwa członkowskie same decydują o wielkości obszarów zakwalifikowanych jako ONW oraz w zależności od lokalnej specyfiki, przypisują wyznaczone tereny do określonej kategorii ONW. Udział terenów ONW jest bardzo zróżnicowany w poszczególnych państwach członkowskich najmniej jest ich: w Danii (1,1% UR), Holandii (11,1%), na Węgrzech (14,1%) i w Belgii (20,4%), a najwięcej: w Luksemburgu, Finlandii i na Malcie (100% UR) oraz na Cyprze (90,4%) i w Portugalii, Grecji, Hiszpanii – ponad 80% powierzchni użytków rolnych.

W identyfikacji „innych” ONW w krajach członkowskich Unii Europejskiej brane są pod uwagę następujące kryteria: jakości ziemi i produktywności oraz kryterium określające zaludnienie. Każde państwo wprowadziło własne wskaźniki precyzujące powyższe kryteria. Najczęściej wybieranym wskaźnikiem z pierwszej grupy jest plon osiągany z ha (prawie wszystkie kraje ustaliły granicę tego wskaźnika na poziomie 0,7 średniej krajowej), z drugiej – wartość dodana brutto z gospodarstwa na jednostkę pracy, a z trzeciej – gęstość zaludnienia (50 osób/km² w Szwecji i Finlandii, 76 – w Belgii) i udział ludności zatrudnionej w rolnictwie (minimalna na poziomie 15-20% wszystkich mieszkańców). Uprawnienie do otrzymywania wsparcia z tytułu gospodarowania na obszarach ONW zdefiniowano wobec wszystkich krajów członkowskich na dwóch poziomach: terytorialnym i gospodarstwa. Do otrzymania wsparcia kwalifikują się gospodarstwa, które są położone na obszarze sklasyfikowanym jako obszar ONW, według obowiązujących przepisów prawnych i jednocześnie spełniają kryteria, które są ustanowione na poziomie krajowym lub regionalnym dla gospodarstw [Niewęłowska 2008].

Niestety okazuje się, że dotychczasowe kryteria klasyfikacji tych obszarów (szczególnie „innych”, określanych w Polsce jako „nizinne” ONW) nie są wystarczająco adekwatne do istniejących trudnych warunków gospodarowania w rolnictwie, a zwłaszcza jego stanu i relatywnego niedorozwoju. Dotychczasowe podejście do klasyfikacji ONW nie pozwala na zidentyfikowanie trudnych w ramach pozaprodukcyjnych funkcji rolnictwa i obszarów wiejskich, a mianowicie funkcji: społecznej, ekonomicznej, ekologicznej i kulturowej. Fakt ten stanowi barierę utrudniającą efektywną realizację polityki prorozwojowej wobec obszarów ONW, zgodną ze współcześnie akceptowanym europejskim podejściem do rozwoju wsi i rolnictwa.

Propozycje zmiany zasad określania obszarów ONW

Debata nad zdefiniowaniem granic obszarów ONW oraz ich zróżnicowania w obrębie poszczególnych krajów trwa od początku powstania idei tych obszarów, tj. od 1975 roku. W 2006 roku Instytut Europejskiej Polityki Środowiskowej (IEEP) pod patronatem Parlamentu Europejskiego przeprowadził ocenę środków przeznaczanych na wsparcie ONW w 25 krajach europejskich. Badania wykazały, że podstawowy cel instrumentu ONW, jakim jest zahamowanie odchodzenia od rolniczego użytkowania ziemi na tych obszarach, został osiągnięty przez kraje UE-15. Jednocześnie przeprowadzona ocena pozwoliła na sformułowanie zaleceń w zakresie wyznaczania przyszłych granic i kryteriów wydziałania obszarów ONW, a mianowicie, że:

- ONW, powinny być skupione na obszarach, na których jest pożądane rolnicze użytkowanie ziemi i istnieje duże ryzyko niepożądanych zmian w użytkowaniu ziemi,
- kryteria wydziałania ONW, a także przyznawanie dopłat dla rolników powinny być zmodyfikowane pod kątem uznanych priorytetów środowiskowych oraz lokalnych wymagań wobec gospodarowania ziemią,
- kryteria wydziałania „innych” ONW oraz ONW „ze specyficznymi utrudnieniami” powinny być w większym stopniu zunifikowane na powierzchni całej UE, co dawałoby możliwości oceny efektywności tego instrumentu [Institute for European ... 2006].

¹ Według Rozporządzenia Rady (WE) 1257/1999 obowiązującego do stycznia 2010, w krajach członkowskich UE wyróżniano następujące kategorie ONW: obszary górskie; inne; ze specyficznymi utrudnieniami; ze specyficznymi ograniczeniami środowiskowymi.

W opracowaniu z 2007 roku Institute for Environment and Sustainability Joint Research Centre Ispra we Włoszech, wskazano propozycje nowych kryteriów dla przyszłej delimitacji obszarów „innych” ONW, które lepiej, od obecnie obowiązujących, odzwierciedlałyby obiektywne utrudnienia istniejące na tych obszarach i jednocześnie byłyby spójne z celami, które w wyniku tej płatności miałyby być zrealizowane. Nowa definicja oparta byłaby wyłącznie na naturalnych utrudnieniach w gospodarowaniu, występujących na użytkach rolnych. Według tego opracowania klasyfikacja „innych” ONW powinna odbywać się na poziomie gminnym, a przyjmowane kryteria ich delimitacji powinny być jednakowe dla wszystkich krajów członkowskich.

W dokumencie roboczym „O dokładniejszym ukierunkowaniu pomocy dla rolników na obszarach nacechowanych specyficznymi naturalnymi utrudnieniami”, stwierdzono, że udzielanie pomocy dla rolników na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania „inne” ONW wymaga określenia nowej kwalifikacji tych obszarów [Komisja Wspólnot...2009]. W dokumencie tym wskazano cztery możliwe warianty określania granic i reguł kwalifikowalności obszarów ONW, które przedstawiono w tabeli 1. Wydaje się, że z pośród proponowanych wariantów, trzeci może być najlepszym, nowym systemem wyznaczania granic i płatności dla ONW ze względu na to, że jego realizacja byłaby skupiona na pomocy dla gospodarstw prowadzących ekstensywne formy produkcji, posiadających relatywnie niewielkie dochody z prowadzenia produkcji rolniczej w stosunku do gospodarstw o intensywnie prowadzonej produkcji rolniczej. Zawiężenie kręgu beneficjentów dopłat ONW, wyłącznie do prowadzących ekstensywne formy produkcji, dawałoby możliwości wyraźnego zwiększenia dopłat na jedno gospodarstwo rolne, co mogłoby, ze względu na znaczny udział w dochodach rolniczych gospodarstw domowych, stanowić wyraźny bodziec do utrzymywania w nich rolniczego gospodarowania (rolniczego wykorzystania ziemi), które jest na nich ważniejsze niż produkcja.

Tabela 1. Propozycje wariantów wytyczania granic i reguły kwalifikowalności pomocy z tytułu gospodarowania na obszarach innych niż górskie

Wyszczególnienie	Wytyczanie granic obszarów	Reguły kwalifikowalności	Konsekwencje wprowadzenia
Wariant I Status Quo+	Z punktu widzenia naturalnych utrudnień, istotnych dla działalności rolniczej. Pominięte byłyby kryteria uwzględniane obecnie, a mianowicie wskaźniki społeczno-ekonomiczne.	Na poziomie pojedynczego gospodarstwa rolnego, w celu ukierunkowania pomocy dla konkretnych form produkcji rolnej w ramach innych programów rozwoju obszarów wiejskich.	Utrzymanie w dalszym ciągu obecnego braku przejrzystości systemu i trudności w jego ewaluacji.
Wariant II Wspólne kryteria	Na podstawie wspólnych kryteriów biofizycznych wyznaczonych dla wszystkich krajów UE.	W ramach własnych (krajowych) programów rozwoju obszarów wiejskich, na poziomie pojedynczego gospodarstwa rolnego w celu ukierunkowania pomocy dla konkretnych form produkcji rolnej.	Słabe ukierunkowywanie w odniesieniu do rzeczywistych potrzeb. W porównaniu do wariantu 3. ma on większe możliwości dostosowania pomocy do lokalnych potrzeb.
Wariant III Reguły kwalifikowalności	Na podstawie wspólnych kryteriów biofizycznych wyznaczonych dla wszystkich krajów UE.	Państwa członkowskie określałyby reguły, w celu kierowania pomocy na ekstensywne formy produkcji rolnej sprzyjające zrównoważonemu gospodarowaniu gruntami, wykluczając przy tym objęcie pomocą intensywnych form gospodarki rolnej. Prawodawstwo Wspólnoty ustalałoby podstawowe zasady i rodzaje kryteriów wykluczających wspieranie intensywnych form gospodarki rolnej.	Wprowadzenie wymagań w odniesieniu do sposobów praktycznego zarządzania gospodarstwem rolnym. Wsparcie tylko do form produkcji rolnej, wnoszących pozytywny wkład w zrównoważone gospodarowanie gruntami.
Wariant IV Wysoka wartość przyrodnicza	Na podstawie wspólnych kryteriów biofizycznych, Ograniczanie obszarów wyłącznie do terenów o wysokiej wartości przyrodniczej	Na poziomie państw członkowskich, zgodnie z kryteriami spójnymi z celami instrumentu ONW.	Ze względu na brak ustalenia wskaźników wysokiej wartości przyrodniczej na poziomie UE, zaniechano w najbliższej przyszłości rozpatrywania tego wariantu

Źródło: opracowano na podstawie Komisja Wspólnot... 2009.

Zaproponowane przez Komisję Europejską wskaźniki biofizyczne i wskaźniki powiązane z produkcją, skłoniły stronę polską, do podjęcia szeregu działań mających na celu wykonanie symulacji zasięgu obszarów ONW w Polsce. Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy (IUNG-PIB) opracował metodę, która umożliwi symulację potencjalnych zasięgów ONW w obrębach ewidencyjnych i gminach, w zależności od rodzaju przyjętych kryteriów i przyjętych wartości progowych oraz wyznaczył ONW na podstawie kryteriów biofizycznych proponowanych przez Komisję Europejską. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ-PIB) wykonał na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi ekspertyzę pt. „Analiza możliwości wykorzystania wskaźników powiązanych z produkcją zaproponowanych przez Komisję Europejską oraz zaproponowanie wskaźników specyficznych dla produkcji rolnej w Polsce w ramach delimitacji obszarów ONW w 2010 roku”, w której wskazano wskaźniki specyficzne dla produkcji rolnej w Polsce, zgodne z propozycją Komisji Europejskiej. W ekspertyzie pt. „Oszacowanie i opis zasięgów wskaźników produkcyjnych, które zostaną wykorzystane podczas procesu wyznaczania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w Polsce-w ramach drugiego etapu delimitacji tzw. *fine tuning*” wykonanej w styczniu 2010 roku przez IERiGŻ-PIB dokonano, przy wykorzystaniu zaproponowanych wskaźników, oszacowania wielkości i zasięgu występowania nizinnych ONW w Polsce oraz zweryfikowania użytej metody postępowania w warunkach innych, wybranych krajów Unii Europejskiej (Danii, Niemiec, Węgier). Przeprowadzone analizy wykazały, że nie wszystkie wskaźniki powiązane z produkcją proponowane przez KE mogą być stosowane w Polsce do wydzielenia nizinnych ONW ze względu na to, że nie dysponujemy takimi danymi na odpowiednich poziomach lub też nie jest zasadne w polskich warunkach branie pod uwagę niektórych wskaźników [Mirkowska, Niewęgłowska, Zieliński 2010].

IERiGŻ-PIB wskazał dwa kryteria do uwzględniania specyfiki produkcji rolnej kraju: obsadę zwierząt na hektar użytków rolnych oraz wskaźnik udziału zbóż w strukturze² upraw w gospodarstwie. Dla gospodarstw zrównoważonych środowiskowo oraz ekstensywnych, do których kierowany byłby instrument ONW, zaproponowano zaliczyć gospodarstwa mające pogłowie zwierząt w granicach 0,6-2,0 LU/ha UR i udział zbóż do 75% w strukturze upraw. Natomiast do kryteriów określających gospodarstwa intensywne, które byłyby wyłączone ze wsparcia z tytułu położenia na ONW zaproponowano zaliczyć: poziom pogłowia zwierząt ziarnożernych w gospodarstwie: (większy niż 0,61 LU/ha UR – poziom I, 1,4 LU/ha UR – poziom II, powyżej 2LU/ha UR – poziom III, (wyłączeniu ulega typ produkcyjny – zwierzęta ziarnożerne, czyli trzoda oraz drób – w każdej wielkości ekonomicznej), powierzchnię upraw trwałych większą niż 35% UR – poziom I, > 50 – poziom II, > 66 – poziom III (wyłączamy gospodarstwa z uprawami trwałymi-sadownicze);, powierzchnię upraw warzyw i kwiatów większą niż 35% UR – poziom I, > 50% UR – poziom II, > 66 – poziom III (wówczas wyłączamy gospodarstwa ogrodnicze).

IERiGŻ-PIB, ARiMR oraz GUS dysponują danymi zapewniającymi możliwość wytypowania i oszacowania wielkości analizowanych wskaźników produkcyjnych oraz określenia w sposób szacunkowy zasięgów ich występowania. Jednak ważną sprawą pozostaje, prawidłowe określenie średniej regionalnej, do której mają być porównywane wskaźniki powiązane z produkcją. Będzie to odgrywało kluczowe znaczenie w klasyfikowaniu obszarów do nizinnych ONW. Wskaźniki produkcyjne i wartości progowe liczone były przez IERiGŻ-PIB, wyłącznie na poziomie Polskiego FADN. W związku z tym wydaje się, że posługiwanie się nimi ma sens jedynie w celu szacunkowego określenia obszarów mogących być wyłączonymi z płatności ONW. Natomiast takie podejście do wydzielenia ONW, budzi wątpliwości, ze względu na znaczne zróżnicowanie wewnątrzregionalne rolnictwa (na poziomie gmin), co potwierdzają badania autorki pracy [Roszkowska-Mądra 2010], i co wskazuje na potrzebę różnicowania dopłat z tytułu ONW w ramach schematu regionalnego.

Wyniki przeprowadzonej ekspertyzy wskazują, że intensywność działalności rolnej w gospodarstwach, a następnie w gminach będzie można mierzyć w odniesieniu do: posiadanej obsady zwierząt ziarnożernych na ha UR, udziału upraw ogrodniczych i upraw trwałych w powierzchni UR, przy wykorzystaniu jednej z dwóch możliwości, a mianowicie: według minimalnej wielkości przyjętego wskaźnika i mediany wskaźnika.

Przedstawiony w tabeli 2 sposób wyłączenia pewnych obszarów (gmin samorządowych) z płatności ONW należy traktować, jako jedno z możliwych rozwiązań wydzielenia nizinnych ONW. Polska

² Z wyłączeniem w strukturze zasiewów owsa z powierzchni zbóż.

metoda oddzielania gospodarstw ekstensywnych od intensywnych sprawdziła się w warunkach rolnictwa niemieckiego, duńskiego i węgierskiego. Jednak okazało się, że w analizowanych krajach występują bardzo duże różnice krańcowych poziomów intensywności produkcji. W związku z tym nie można stosować we wszystkich krajach UE takich samych poziomów wielkości zmiennych do oddzielania gospodarstw ekstensywnych od intensywnych.

Jednakże biorąc pod uwagę fakt, że obszary ONW są narażone na upadek gospodarki, nie tylko ze względu na prowadzenie na nich ekstensywnych form produkcji rolniczej, związanych bezpo-

średnio z niekorzystnym układem warunków naturalnych, ale również z: ograniczoną wytwarzaną wartością dodaną, rozmiarami gospodarstwa, znacznym oddaleniem od rynków zbytu i zaopatrzenia, brakiem instytucji wspierających ich rozwój, przyczynami natury historycznej. Zatem wydaje się, że te wszystkie utrudnienia w gospodarowaniu powinny być brane pod uwagę przy wydzieleniu nizinnych obszarów ONW. Takie możliwości stwarza zastosowanie koncepcji systemu gospodarowania w rolnictwie, która polega na wielostronnej ocenie zmiennych, charakteryzujących wszechstronnie (wielokryterialnie) warunki gospodarowania oraz sposoby działalności gospodarczej w rolnictwie i pozarolniczej działalności w gospodarstwach rolnych oraz pozwala na wydzielenie najważniejszych typów tych systemów (dokonanie ich typologii). Przyjmuje się, że każda wydzielona wielo cechowo jednorodna grupa gospodarstw lub jednostek obszarowych jest oznaką istnienia populacji podmiotów gospodarczych (gospodarstw lub jednostek obszarowych), funkcjonujących według pewnego typu systemu gospodarowania, określonego na podstawie średnich poziomów najważniejszych zmiennych, charakteryzujących te systemy w gospodarstwach na rozpatrywanym obszarze wiejskim. Podejście to umożliwia nie tylko trafniejsze adresowanie wsparcia do obiektów jego potrzebujących obszarów, ale również i jego różnicowanie, w zależności od istniejących utrudnień i niedorozwoju w gospodarowaniu oraz daje możliwości do stosowania na obszarach ONW szerokiego zakresu instrumentów wsparcia w celu ich ożywienia społeczno-gospodarczego.

Podsumowanie

Dotychczasowe kryteria i sposoby wydzielenia obszarów ONW, oparte przede wszystkim na wskaźnikach przyrodniczych i częściowo społecznych, są zbyt jednostronne i ogólne oraz niewystarczające do odzwierciedlenia rzeczywistego zróżnicowania i efektywnego wspierania ich rozwoju. Wydaje się, że zaproponowana metoda typologii systemów gospodarowania w rolnictwie może stanowić dobre narzędzie do delimitacji nizinnych ONW i tworzyć możliwości do realizacji nowego podejścia do rozwoju obszarów wiejskich, polegającego na jednoczesnym stosowaniu działań poprawiających warunki prowadzenia działalności gospodarczej i życia na obszarach wiejskich, przy nienaruszaniu środowiska naturalnego, krajobrazu wsi i dziedzictwa kulturowego [Halamska, Śpiewak 2008]. Zaproponowane podejście do delimitacji nizinnych ONW dawałoby możliwości większego różnicowania dopłat, niż obecnie i bardziej obiektywnego kierowania ich do rolników, zgodnie z faktycznymi utrudnieniami w rolniczym wykorzystaniu ziemi, oraz stosowania szerokiego spektrum interwencji, które przyczyniłoby się do wielofunkcyjnego ich rozwoju i w ten sposób do wzrostu ich konkurencyjności.

Tabela 2. Propozycje poziomu kryteriów wykluczających gminy (NUTS V) z kategorii nizinne ONW

Wielkości zmiennych wykluczające gminy z kategorii nizinne ONW	Liczba gmin wykluczonych z kategorii nizinnych ONW
Według minimalnej wielkości	
Obsada zwierząt ziarnożernych – 0,45 DJP/ha	456
Udział upraw trwałych w powierzchni UR – 14,9%	24
Udział upraw ogrodniczych w powierzchni UR – 1,1%	436
Według mediany wskaźnika	
Obsada zwierząt – 1,3 DJP/ha	92
Udział upraw trwałych w powierzchni UR – 86,2%	nie wykluczona żadna gmina
Udział upraw ogrodniczych w powierzchni UR – 17,7%	17

Źródło: opracowano na podstawie Mirkowska i in. 2010.

Literatura

- Analiza możliwości wykorzystania wskaźników powiązanych z produkcją zaproponowanych przez Komisję Europejską (KE) oraz zaproponowanie wskaźników specyficznych dla produkcji rolnej w Polsce w ramach delimitacji obszarów ONW w 2010 r. (red. G. Niewęglowska). Maszynopis.
- Dax T.** 2005: The Redefinition of Europe's Less Favoured Areas. Paper at the 3rd Annual Conference on Rural Development in Europe and Funding European Rural Development in 2007-2013. 15-16 November, London.
- Halamska M., Śpiwak R.** 2008: Rozwój wiejski – nowa utopia czy konieczność? [W:] Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej Dylematy i kierunki przemian (red. M. Drygas, A. Rosner). IRWiR-PAN, s. 393-416.
- Institute for European Environmental Policy. 2006: An evaluation of less favoured areas measure in the 25 member states of the European Union. London.
- Klepcka D.** 2004: Skala i zróżnicowanie wsparcia obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w UE-15. *Wiś i Rolnictwo*, nr 4, s. 65-73.
- Komisja Wspólnot Europejskich. 2009: O dokładniejszym ukierunkowaniu pomocy dla rolników na obszarach nacechowanych specyficznymi naturalnymi utrudnieniami. Dokument roboczy Służb Komisji uzupełniający Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, Bruksela.
- Mirkowska Z., Niewęglowska G., Zieliński M.** 2010: Oszacowanie i opis zasięgów wskaźników produkcyjnych, które zostaną wykorzystane podczas procesu wyznaczania obszarów ONW w Polsce – w ramach drugiego etapu delimitacji tzw. fine tuning. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Niewęglowska G.** 2008: Obszary o niekorzystnym gospodarowaniu w rolnictwie. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Roszkowska-Mądra B.** 2010: Obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach gospodarowania w aspekcie ich zrównoważonego rozwoju. Wyd. UwB, Białystok.

Summary

In this paper both actual and new suggested approaches to delimitation of less-favoured areas within rural areas used in the European Union are presented. It is also shown in further considerations that the new methodology could be more useful for effective implementation of the EU policy of supporting sustainable development of LFAs than when using the present rules for delimitating LFAs.

Adres do korespondencji:

dr Barbara Roszkowska-Mądra
Uniwersytet w Białymstoku
Zakład Przedsiębiorczości
ul. Warszawska 63
15-062 Białystok
tel. (85) 745 77 06
e-mail: broszkowska@poczta.onet.pl